

PIARRES ADAME: TESTUA ETA ARGITALPENAK.

INES PAGOLA

Lore Jokuei buruz lan bat egiten ari nintzela, ustekabean, Donostian 1879. urtean saritutako lanen artean, gero, zenbait aldaketa gora-behera, *Piarres Adame*-ren (=PA) bigarren kapituluaren zati bat izango zenarekin egin nuen topo. Beraz, PA, hein batean bederen, argitaratu baino bederatzi urtez aurretik idatzia zegoen. Idazkiak, izenpetu gabe eta izenburutzat *Liburu bateko pasarte bat* zeramala¹, lehenengo sariari zegokion lehenbiziko «aipamen ona» hartu zuen. Hona hemen *Euskal-izkribatzalleen indar-neurtzea, 1879ko Agorrillaren 7garren egunean Donostian egiña, orretarako artu diran prestamen, eta sariztatuak izan diran izkribu-antolamenduen oroitza*. Antonio Baroja-ren moldizkiran, Donostia 1879, 26-27. orrialdeetan argitaratu zen bezala, eskubitara PA-ren lehen argitalpenean, 15-17. orrialdeetan, dagokion zatia ezarria duela:

(Lenbiziko Aipamen ona
eraman duen izkribua.)

LIBURU BATEKO PASARTE BAT.

... ..
«Ez diat ahantzi, ene semea, atzo hiri eman hitza, eta iduritzen zaitak ikhusten dudala hire begietan orhoitzen haizela hi ere.

Beraz, agindu bezala, aipatu behar darozkiat zerbait hitz nere haurtasunaz.

Nere haurtasunaz, mutiko maitea, amets batez bezala nauk

«Hitz-eman daroyat nere gaztetasuneko zerbait historioren (sic) erratea, baina, gaztetasunaz mintzatu baino lehen, dembora badugunaz geroztik, behar darazkiat lehenik nere haurtasunaz zerbait hitz aipatu».

«Nere haurtasunaz, Pello, amex batez bezala orhoitzen nauk.

(1) Cf. Auñamendi, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, Literatura I, 473: «*Liburu bateko pasaporte* (sic) *bat* (prosa). (Un pasaporte (sic) para un libro)».

orhoitzen. Bazakiat, bertzek erranik, umezurtz bilhakatu nintzela lau urthe oraino ez nituelarik. Nere burasoak (Yainkoak bere lorian dituela!) etche tchar bateko borda charragoan maizter zituan, eta bazitean haz-ahala haur; bainan halere, aste guzian goizetik arraz (sic), yo ahala yo lanean hariz, irabazten ziteyan aski beren eta bere haurren hazteko.

Zorigaitzeko urthe batez, bazter guziak doluan ezarri zituen gaitz izigarri batek eraman zitian gure aita eta ama maiteak, hobeko baitzen naski, burasoak utzirik, haurren erdiak eraman balitu; bainan Yainkoak ez zian hala nahi izan.

Beraz gelditu gintuan sei haurride, zaharrenak ez baitzuen orduan, Piarres, hik oray dukan adina, eta gaztenak hirur urtheren ingurua. Ez zuan haurride guzietan choilki bat talo egiteko ere on zenik, eta, halere, non zen irina?

Oray, Piarres, nahiz ichilik hagoen, huno zer galde egiten duten hire begiek: zer bilhakatu zineten bada, hoinbertze haurride, guziak haurrak, burasoak galdu ondoan?

Ez dakik bada, mutikoa, badela norbait, gutaz gorago, gauza guziez artha duena, guzien nagusia delakotz, eta, bere ontasun handian ezartzen duena, behar denean, gaitzaren aldean sendagarria?

Ikhusi duk behinere mendian, iratzepean, epher-familia bat alhan dabilala? Zer da ederragorik, bihotz hunkigarriagorik, harrak eta emeak chitoentzat duten amodioa baino? Umeak handitu diren arteraino: bere hegalez ibiltzeko on direneraino, burasoak ez dituk hetarik urruntzen; hartarakotz, berak ere, airean ibiltzeko ordean, herrestan ibiltzen

Bertzek erranik bazakiat, lau urthe nituelarik, umezurtz bilhakatu nintzela. Nere burasoak (Yainkoak bere lorian dituela!) Etchetcharreko borda tcharragoan zituan maizter, eta baziteyan haz ahala haur; bainan, goizetik arrats lanean hariz porrokatuak, irabazten edo biltzen ziteyan gure eta bere hazteko dina.

«Urthe izigarri batez, gaitz handi, bazter guziak doluan ezarri zituen batek, gure aita eta ama ereman zitian; hobeko baitzen naski haurren erdiak eraman balitu, burusoak (sic) utzirik! Bainan yainkoak ez zian hala nahi izan!

«Beraz, gelditu gintuan haur multcho bat, zaharrenak ez baitzuen oraino hik orai dukan adina, eta gaztenak hiru urtheren ingurua.

«Ikhusten dukan bezala, Pello, ez zuan beraz haurride guzietan bat talo egiteko ere on zenik, eta halere non zen irina, talo egiteko?...

«Hauzoko yende onek lagundu ez bagintuzte, nork daki zer bilhakatuko ginen? Bainan yainkoak, bere ontasun handian, ezarri zian, guretzat ere bertzenzat bezala, gaitzaren aldean erremedioa...

«Ikhusi duk behinere, Pello, mendian, iratze edo othe-pean, epher-familia bat alhan dabilala? Zer da ederragorik, zer da bihotz-hunkigarriagorik harrak eta emeak chitoentzat duten amodio handia baino?... Umeak handitu diren arteraino, bere egalez ibiltzeko on direneraino, epher aitamak ez dituk umetarik urruntzen... Hartakotz, berak ere, airean ibiltzeko ordean, umeak bezala herrestan zabilzak...; ihiztari gaiztagin bat dathorla...;

dituk; ihiztari gaiztagin bat dathorla: tiro batez hil dezala aita edo ama (biak hiltzen ez dituenean?): Orduan, zer bilhakatzen dire chitoak?

Zer bilhakatzen diren, Piarres?... Eta Yainkoa???

Orhoit hadi, ene semea, Yainkoaren borondatea hedatzen dela ez choilki gizonen gainera, bainan oraino ihizien gainera, eta, gizonen haureri yanharia bezala, chorien umeri ematen diotela behar duten hazkurria!».

tiro batez hil dezala aita edo ama... biak hiltzen ez dituenean?... Zer bilhakatuko dire chitoak? Zer bilhakatuko diren? ... Eta Yainkoa, Pello, Yainkoa???

«Orhoit hadi, Pello, Yainkoaren borondatea, Yainkoaren ontasuna hedatzen dela, ez choilki gizonen gainera, bainan oraino ihizien gainera, eta gizonen haureri yanharia bezala chorien umeri ematen diotela behar duten hazkurria!...».

* * *

Jakina denez, PA-k hiru argitalpen izan ditu. Lehenengoa, Imprimerie Garet-en, Paben 1888. urtean egin zen². Bigarrena, nere us-tez Lafittek arreta handirik gabe paratua, Bayonan 1946. urtean eman zen argitara. Duela hiru urte Donostiako Elkar argitaletxeak hirugarrenez argitaratu du.

Elkarren edizio hau komentatu nahiko nuke, gure artean tama-lez nagusitzen ari den testu-berrargitaratze modu ezin onartuzko baten lekuko eta adierazgarri argia gertatzen delako³.

Hasteko, ez da esaten zein urtetakoa den aurkezten den obra. ez nor den prestatzailea. Ez eta ere zein argitalpeni jarraitu zaion⁴,

(2) Filologi lanetan dabilenari interesatuko zaio, Gasteizko Filosofi eta Letren Fakultateko bibliotekan, bertako bibliotekari den Marian Egafari esker, Parisko Bibliothèque Nationale-ko alearen kopia bat dagoela jakitea. Antoine d'Abbadieri eskeinitako ale hau egileak berak zuzendua da.

Goian eman den zatian, esaterako, y-z bitan agertzen den *yainkoak* egileak Y-z zuzendu zuen eta h-rik gabeko *egalez-i h-a* ezarri zion. Bigarren (ikus 11 eta 12. orrialdeak) eta hirugarren (ikus 14. orrialdea) argitalpenetan hitzok behar bezala maiuskulaz eta h-z datoz. Hala ere hiru argitalpenetan ondoko perpausa badator ere: *Nola ni bezala eskolan zabiltzan haurrek baitzakiten nik irakurtzen ez nakiela...* (ikus lehenengoan 21. orrialdea, bigarrenean 14-garrena eta hirugarrenean 16-garrena) Elissanburuk ale zuzenduan nik azpimarratu dudana *nik* hori kendu egin zuen.

(3) Aurrerantzean, adibideak erraztearren, lehenengo, bigarren eta hirugarren argitalpenen ordez, A, B eta C idatziko dut, letra horien eskubitara komaren ondoren datorren zenbakiak orrialdea adierazten duela.

(4) Bidez diot, PA-rekin batera Elkarrekoek argitaratzen duten *Murtuts eta bertze-z*, hauez gain, ez dela esaten «P. Iturralde» Laffitte denik ere.

nahiz argi dagoen, batez ere, Lafittek egindako zenbait huts errepikatzen ez direlako, lehenengoari jarraitu zaiola. Esaterako: *Ezker eta eskuin* (A,6; C,8): *Ezker eskuin* (B,5); *ahoz behera baitzagokan* (A,7; C,8): *ahoz baitzadukan* (B,6); *eta orai aski duk* (A,10; C,10): *eta aski duk* (B,8); etab.

Lafittek, bere lekuan aipatuko diren kasu pare bat salbu, ez zuen grafia aldaketarik egin. Elkarrekoek jakin erazi gabe egin dituztenak ondoren datoz: bokale arteko *y-a i* bilakatu da: *haya-haya* (A,1): *haia-haia* (C,5); etab. Oker ez banago, honako hau litzateke salbuespen bakarra: *Ayimareneko* (A,45): *Ajimareneko* (C,30). Bokale ondorengo *y-a* ere *i* bihurtu da: *oray* (A,11): *orai* (C,10); etab. Hitz hasierako bokale aurreko *y-k j* eman du: *yoz* (A,10): *joz* (C,9); etab. Hiru hitzek daramate kontsonante eta bokale artean *y*. Gaur hiru kasu horietan *y*-ren lekuan *dd* idatziko genukeen arren, argitaratzaileek hiruretan ezberdin jokatu dute: *karyo* (A,7 eta 10): *kario* (C,8 eta 9)⁵; *honyo* (A,17): *onjo* (C,14) eta *onyu-onyu* (A,37): *ondu-ondu* (C,24).

Esan gabe doa, *ch* eta *tch*-ren ordez *x* eta *tx* aurkitzen ditugula: *chirio* (A,2): *xirio* (C,5); etab. *itchuraz* (A,2): *itxuraz* (C,5); etab. Hala ere, hauek ez dira bana banako erlazioak, *x* eta *tx*, baita *ts* ere, jatorrizko *x*-en ordez ager daitezkeelako. Hau gertatzen da lehen argitalpenean *ts* eta *x* nahasirik dabiltzalako, adibidez: *etsai* (A,8) baina *exai* (A,52); *atso* (A,41) baina *axo* (A,44, 49, 50); etab.

Lafittek *x* guzti hauek *ts* bihurtu ditu, baina Elkarrekoek, lehen esan bezala, batzutan batera, bestetan bestera jokatu dute: *malxoki* (A,47): *maltxoki* (C,37); *falxo* (A,61): *faltxo* (C,38); etab. baina *kokoxa* (A,54): *kokoxa* (C,34)⁶; *erlax* (A,49): *erlax* (C,31); etab. Baita honako hauek ere: *yakinxun* (A,72 eta 86): *jakinxun* (C,44) baina *jakintsun* (C,51); *arraxeko* (A,81): *arratseko* (C,49); etab.

Zer esanik ez, *p* eta *b* aurreko *m*-ren ordez *n* eta *n* ondorengo *z*-ren ordez *tz* aurkitzen ditugula, azken aldaketa hau Lafittek ere

(5) Cf. *haryo* (B,5 eta 77). Inprenta hutsa ote?

Bestalde, Lafittek sistematikoki jatorrizko *kapitula kapitulla* eta *burraso burraso* bihurtzen ditu. Adibidez: *1^{en} kapitula* (A,1): *1^{en} kapitulla* (B,3); etab. eta *burasoak* (A,15): *burrasoak* (B,11); etab.

(6) Cf. *kokosa* (A,54) —inprenta huts garbia eta Parisko alean *x* batez zuzendua—: *kokosa* (C,31).

egiten duela: *nombait* (A,1): *nonbait* (C,5); etab. eta *bertzearenzat* (A,73): *bertzerentzat* (B,41; C,45); etab.

Kontsonante eta bokale arteko *h*-a ez da gorde: *elhurra* (A,6): *elurra* (C,7); etab. Era berean *ph*, *th*, *kh*, *p*, *t*, *k*, eta *rh*, *rr* bilakatu dira: *lephoan* (A,1): *lepoan* (C,5); etab.; *urtheren* (A,1): *urteren* (C,5); etab.; *ikhusi* (A,2): *ikusi* (C,5); etab. eta *urhatsez* (A,3): *urratsez* (C,6); etab. Sistematikoki, bakarrik bokale arteko *h*-a mantendu da, hasierako zenbait *h* falta direlarik: *harrabots* (A,5): *arrabots* (C,7); *lanean hariz* (A,16): *lanean ariz* (C,13); *hitztorio* (A,10): *istorio* (C,10); etab.

Azken adibide honek aipamen berezia merezi du. Elissanburuk, inprenta huts diren kasu pare bat salbu, *hitztorio* beti *h* eta *tz*-z idatzi zuen⁷. Honekin, dudarik gabe, *hitz*-etik «zeturrela» —euskal hitza zela, beraz— adierazi nahi bide zuen. Hortaz, *hitztorio*-ren ordez Lafittek *historio*⁸ eta Elkarrekoek *istorio* idazten dutenean grafia hutsezko aldaketa bat baino zerbait gehiago egiten dute; testuaren balio filologikoa deuseztatzen ari dira.

* * *

Euskal literaturan XIX. mendearen bukaeraz geroztik batez ere, oso maiz gertatzen dira *hitztorio*-ren antzeko kasuak. Hala ere, garai honetako obrak berrargitaratzen ari diren argitaratzaileek grafia aldatzen dutenean ez dituzte honelako kasuak kontutan hartzen. Adibide gisa, har dezagun «Sutondoan» bilduman argitaratu den *Bertolda eta Bertoldin*-en edizioan testuaren moldaketaz hitzegitean esaten den hau: *Gaurko erara banandu ditugu «s/z» eta «ts/tz», testuan bestera baetozan. Aldatu egin ditugu adibidez: gusti, jatzi, gastia, azke, zalakuntzea, aztun, basterretan⁹, eskutauta, adizkide, uzte eta abar* (ikus 21. orrialdea).

Hemen, bizkaierazko tradizioan gertatzen den *z/s* eta abarren nahasketaren ondoriozko formak eta arrazoi etimologikoak direla medio idazleak sekula nahastuko ez lituzkeenak zaku berean sartu

(7) Ikus 3. orrialdean *hiztoria* eta 15-garrenean *historio*.

(8) Adibidez: *hitztorio* (A,10): *historio* (B,8); etab.

(9) *R* gakodunaren ordez *rr* idatziko da.

dira. Izan ere, hauetatik, gutxienez *gusti*, *gastia*, *azke*, *aztun*, *esku-tauta* eta *adizkide* nahita bait daude honela idatzirik¹⁰. Gainera goiko zerrenda horrek, eta honen antzera beste guztiek, ezertarako balioko badute, zerrenda osoak behar dute izan.

Automatikotzat jo diren zenbait aldaketa ortografikorekin ere kontuzago ibili beharko litzateke. Esaterako, ez da bidezkoa, «Sutondoan» bilduman argitaratu diren obretan egin den bezala, hitz bukaerako eta bokale eta kontsonante arteko *r* gakodunak *r* bihurtzea, posizio hauetan, asmoz behintzat, *rr:r* oposizioa egon daitekeelako. Arana Goirirentzat, adibidez, *arrdi* eta *ardi* ez dira gauza bera. Lehenengoak, «zomorro txikiak», (*h*)ar-etik datorrelakoan, *r* gakodunaz beharko luke; bigarrenak, berriz, *r* bakunaz *a(h)*ari lukeelako iturburu.

«Sutondoan» bilduman, beste argitalpen askotan bezala, irakurketa errazteko asmoz edo, aipatutako aldaketez gain jatorrizko fonetismoak ezabatzen dira eta izen eta aditzaren morfologia, baita hiztegia ere, aldatzen. Adibide bat baino besterik ez aipatzearen: «Sutondoan» bilduman egin den Etxeitaren *Josetxo*-ren edizioan jatorrizko hiztegia zenbait kasutan aldatu egin da. Esaterako: *Aldatu ditugun beste berba batzuk, fonetismoekaitik egin ditugu*: *juan*: «*joan*»; *biraldu*: «*bidaldu*»; *badezpada*: «*badaezpada*»; *iratzi* (irazki): «*idatzi*»; *ezautu*: «*ezagutu*»; *ostarantzean*: «*osterantzean*»; *gaubeko*: «*gaueko*» (gaubean: «*gauean*»); *egualdi*: «*eguraldi*»; *bietzetara*: «*beatzetara*»; *alikatorak*: «*elikaturak*»; *beya*: «*beea*»; *maitetua*: «*maitetua*»... (ikus 29. orrialdea). Zerrenda hau osoa ez izateaz gain, ez dut uste *iratzi: idatzi* eta *aliktura: eliktura* *juan: joan*-en eta abarren maileko aldaketak direnik. Gogora bedi Arana Goiri bera *idatzi-z* baino lehenago *iratzi-z* baliatu zela eta zenbait idazlek ez zuela oso berandu arte lehen forma onartu. Azkuek, adibidez, *Euskera* aldizkarian *idatzi* erabiltzen badu ere, *Euskalzale*-ren garaian *iratsi* eta beranduago *idatsi* darabil¹¹. Bi-

(10) Inork Azkueren *Ardi galdua* berrargitaratuko balu, eta dudarik gabe obra honek argitalpen berri bat merezi du, ez luke han ageri den *ezkutitz* forma *eskutitz* bilakatu beharko. *Esku(h)itz*-etik zetorrelakoan norbaitek *eskutitz* bihurtu bazuen ere, Larramendik *z-z* idatzi zuen, antza denez, *ezkut(u)(h)itz*-etik sortu zuelako.

(11) 1918-ko bere hiztegian, s.v. *escribir*, hau dio: *irãtsi* (neol. Moguel), *por extension de iratsi «adherir, pegar»*. = Arana Goiri lo modificó en idatzi. *Pase (y hasta es razonable), por evitar anfibología, la sustitución de r por d; pero es inadmisibile el empeño de desterrar el fonema ts, por razón de que algunos no perciben su sonido, y reemplazarlo con tz. Quédese, pues, en idatsi.*

garren aldaketari dagokionez, ez bedi ahantz Arana Goirik *ali* «alimento» eta *alnaztu* (<*ali+naztu* (sic)) «promiscuar» sortu zituela, hasierako *e*-ren ordeztu *a* aukeratzeko hemen esplikatzeko luze liratekeen arrazoi etimologikoak zituelakoan.

Grafiarekin gertatzen denaren antzera hemen ere delako testuen alderdi funtsezkoak baztertzen dira gerra aurreko literatur-mugimenduaren izakera desitxuratureraino. Edizio hauek, beraz, euskara ikasten ari direnentzat edo mamiaz bakarrik jabetu nahi dutenentzat baliotsu badira ere, unibertsitatean eta, erabiltezinak gertatzen dira.

* * *

Berrero PA-ra itzuliz, eta beste maila batean, Elkarrekoen argitalpenean jatorrizko hutsak itxuragabe gehitzen dira¹²: *ahantzzen* (C,8): *ahantzten* (A,7); *seguriki* (C,9): *segurki* (A,9); etab. baina baita ere: *baina* (C,6 eta 8): *bainan* (A,3 eta 7); *ikusten* (C,7): *ikhustean* (A,5); *bedere* (C,7): *bederen* (A,8); *beren* (C,13): *bere* (A,16); etab.

Zabarkeriaren mukurua 22. orrialdean gertatzen da: irakurleak PA osorik izan nahi badu, *xoilki plazaren erdian alan zabiltzala dotzena bat edo ateraturik, Piarresek eman zion etxeko andreari hamar-soseko xuri bat perpausean edo eta ateraturik-en artean jatorrizko edizioaren ondoko bi orrialde hauek —32 eta 33-garrenak— gehitu beharko ditu:*

- [32] hamabortz antzara, Piarresek ez baitzituen ikhusi ere, burua goregi altchatzen zuelakotz.

Plazaren buruan den etche propi baten athera heldu ginenean Piarresek, athe hori makhilaz borthizki yo eta, boz ikharagarri batekin oihu egiten du: Hela!... eta, emazteki boz ezti batek ihardetsi zuenean: Aitzina! Sartu ginen ezkerreko aldetik zen sukhalde airos batean.

Etcheko andre horrek egin zarokun begitarte bat dai-teken hoberena; uste dut ere, ikhusi baino lehen Piarres, ezagutu zuen Piarresen boza.

(12) Lafittek huts asko sortzen dituen arren, gehienetan, jatorrizko hutsak zuzentzen ditu. Elkarrekoek, berriz, askotan zuzendu gabe uzten dituzte. Adibidez: *nagusuti* (A,8; C,9): *nagusitu* (B,7); *darozkia* (A,57; C,35): *darozkiat* (B,32); etab.

Emazteki horrek, nahiz ez zen adinaren primaderan, erran nahi da gazte-gaztea, bazuen segurki halere campoz (sic) behar den bezembat grazia gizon bati buruaren itzul-arazteko, eta aski zen aditzea yakiteko berehala barnez, bihotzez ere hoberenatarik zela.

Ohartu nintzen ere, emazteki amulxu hori behatzen zuen guzian, Piarresen begiek nirmir egiten zutela, dudarik [33] gabe etcheko andre hori estimu handian zarokalakotz?

Aphur bat solas egin ondoan, Piarresek galdegin zuen hiru sosen edari azkarra bi baso flakoetan, eta, ni, ustez bi basoetarik bat neretzat galdetzen zuen, ausartatu nintzenezan erratera: Milesker, Piarres, ez dut edanen».

«Badiat uste, erran zarotan, badiat uste ez dukan edanen! ... hire adinean nik edaten nuen edaririk azkarrena, gazura zuan, Pello... bainan, ez adila khecha bi baso galdetu baditut ez ditik biak batek hartuko!...».

Etcheko andreak ezarri zituenean bi basoak, bakotcha sei arditen edariarekin, mahainaren hegian, Piarresek hartu zuen bat eskuineko eskuaz eta egorri sudurretik beherachago, begien hesteko behar den demboran; gero, pipa gaphelutik athera zuen, bethe eta piztu, ileti bat su-bazterrean harturik; altchatu zuen ezkerrez bi-garren basoa eta hura ere zintzurra behera egorri lehembizikoaren ganat.

Sedazko molxa gorri eder batetik...